

FELSEFE DÜNYASI

2022/ YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 75

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim
üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe
Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin
doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında
yayınlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's
Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından
dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is
published biannually. It is indexed by Philosopher's
Index and TUBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Sebile Başok Diş (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)

Dr. Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Fiyat/Price: 120,00 TL

Basım Tarihi : Temmuz 2022, 500 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Bizim Büro Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mahallesi Sanayi 1. Cd. &, Sedef

Sk. 6/1, 06070 İskitler-Altındağ / ANKARA

Tel: 0(312) 229 99 28

SANKİ FELSEFESİ'NİN KANTÇI TEMELLERİ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 75, Yaz 2022, ss. 174-194.

Geliş Tarihi: 02.07.2021 | Kabul Tarihi: 06.04.2022

Bahtinur MÖNGÜ*

Giriş

Sanki ya da -miş gibi felsefesi (*The Philosophy of As If*), Almanya doğumlu olan Hans Vaihinger (1852-1933) tarafından, özellikle I. Kant'ın (1724- 1804) bilgiyi sınırlandırmak suretiyle işaret ettiği teorik ve pratik akıl ayırımına dikkat çekilerek 1911'de inşa edilmiş ve Almanca konuşulan dünyada büyük tartışmaların başlamasına sebep olmuştur. Vaihinger felsefesi'nin temel sorunsalı eksik, öznel ve imgesel olan hayal dünyasının hakikati tam olarak yaratıp yaratamayacağıdır. Bu sorunsalın temeli ise, aciz ve yetkin olamayışı dolayısıyla çağlar boyunca hakikat arayışında eli boş kalan sınırlı insanın bir şekilde yanlış ya da hatalı olsa da bazı kabulleri sayesinde en azından kendi bekası ve gelişimi için yeterli sayılabilecek kadar hakikat olana yaklaşılabildiğinin düşünülmesidir. Nitekim insanlık tarihi, yaşanan her dönemde insanın kurgusal olsa da düşünsel ve eylemsel birtakım kabulleri üzerinden şekillendirilmiştir. İnsan ve insanı ilgilendiren her ne varsa bu kabuller üzerine temellenmiş ve insanlık tarihinin seyri buna göre belirlemiştir. Ancak bu kabuller derin bir etki yaratmalarına rağmen yine de kurgusal olmanın ötesine geçememiştir. İnsan hala yana döne hakikat arayışını sürdürmektedir. O halde, Vaihinger'in tartışmaya açtığı bu sorunsal, özellikle yaşam süreci içinde sınırlı insanın kabullerinden yola çıkarak hayatını devam ettirme ve kolaylaştırması, düzen oluşturması yani irrasyonel dünyayı rasyonel bir hale getirme çabası ve isteği dikkate alındığında oldukça özel bir öneme sahip olur. Çünkü Vaihinger'in iddiasına göre insan, böyle bir isteği karşılamak

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0001-9065-6895, e-mail: bahtinur.mongu@erzurum.edu.tr

üzere esasında hayal ürünü ya da gerçek dışı olarak nitelendirebileceğimiz şeyleri bilerek ve isteyerek sanki gerçekmiş gibi kabul eder.

H. Vaihinger *Sanki Felsefesi* isimli eserinde hayal ürünü ya da gerçek dışı olarak nitelendirdiğimiz şeyleri kurgu (*fictions*) olarak isimlendirir ve bir Kurgular Teorisi (*the Theory of Fictions*) geliştirerek iddialarını ispat etmeye çalışır. Kurgular Teorisi, yeterli ve doğru araştırma metotları kullanıldığında, hemen hemen bütün ilimlerin kurgusal olarak nitelendirilebileceğimiz fikir ve hükümlere açık olduğunu hatta bunları kullandığı sonucuna ulaşır ve bu kurgusal fikir ve hükümlerin özellikle hipotezlerden ayırt edilmesi gerektiğini savunur. Hipotezler zaman zaman yanlış bir şekilde sezgisel birtakım kurgular olarak görülseler de onlar doğrulanabilme ihtimali yüksek olan varsayımlardır ve doğrulukları deney ile anlaşılabilir.¹ Ancak bu dünyada yolumuzu daha kolay bulmamızı sağlayan şeyler olarak kurgular² ise, Vaihinger'e göre yalnızca yardımcı bir kurucu, dolambaçlı bir yaklaşım, daha sonra yıkılacak bir yapı iskelesidir.³ Kurgular sıkça icat, beynin hayalleri, fantastik idealar, keyfi kavramlar, şüpheli fikirler, doğrulanmamış metotlar, hayali fikirler, düşüncenin gelişimi için yardımcı fikirler ve kavramlar ... ve son olarak sezgisel idealar olarak ifade edilir.⁴ Bu ifade biçimleri, kurguların gerçekle bağlantısı olmayan, kişiye özgü ve imgesel olan tasarımlar olarak düşünülmesini sağlar. Yine de tüm bu anlamlandırmalara rağmen Kurgular Teorisi'ne göre *teorik olarak gerçeği yansıtmayan ya da doğru olarak kabul edilmeyen dolayısıyla yanlış olduğu kabul edilen bir idea ya da fikir pratik olarak da değersiz ve kullanışsızdır* demek doğru değildir. Ancak bu, *bir idea ya da fikrin pratikte yararlı oluşu teori-de de her zaman doğru olarak kabul edilmesini sağlar* şeklinde anlaşılmalıdır. Bu duruş Kurgusalılık ve Pragmatizm arasındaki sınırı da netleştirir.⁵

H. Vaihinger'in kurgular üzerine bu kadar eğilmesinin sebebi düşünsel dünyada kurgulara sıkça başvurulmasıdır. Nitekim Antik Yunan'dan beri büyük sistemler kuran düşünürler de bile kısmen de olsa kurgulara atıf yapmışlardır. Özellikle Orta Çağ'da bugün bile bir model olabilecek şekilde, J. Duns Scotus (1266-1308) ve O. William'ın (1287-1347) görüşlerinde ilk kez genel fikirlerin kurgusal doğasının açık ve kesin olarak ele alınışı söz konusu olmuştur. Orta Çağ yazılarında genel fikirlerin (tümellerin) teorik olarak var

1 F. Mayer, *Yirminci Asırda Felsefe*, çev. Vahap Mutal. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 61.

2 H. Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': a System of the Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind* (Second Edition), translated by C. K. Ogden. (London: Kegan Paul and Co., Ltd.; New York: Harcourt, Brace and Co., Inc., 1935), 15.

3 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 88.

4 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 96-97.

5 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, viii.

olmadıkları kabul edilse de pratikte gerekli oldukları ve bu anlamda kurgusal olarak yani birer kurgu veya ficta olarak tanınmaları gerektiğinden bahsedilir. Devamında F. Bacon (1561-1626), D. Hume (1711-1776), G. Berkeley (1685- 1753) ... J. Bentham (1748- 1832) ve A. Smith'in (1723- 1790)⁶ ve ismini sayamayacağımız birçok düşünürün felsefelerinde yine kurgusal olana dair bolca ipuçlarının bulunduğu görülebilir. Fakat şüphesiz ki Vaihinger için I. Kant bu isimler arasında en özel yere sahiptir.

Vaihinger kendi felsefesini 'pozitivist idealizm' ya da 'idealist pozitivizm' olarak isimlendirir. Yeni-Kantçılıktan pozitivistizme geçiş yaptığı⁷ *Sanki Felsefesi* isimli eserini, Kant'ın sisteminin neredeyse tamamının kurgulardan oluştuğu gerekçesi ile büyük oranda Kant'ın görüşleri üzerinden temellendirir. Ona göre düşüncelerini Kant üzerine temellendirmek ya da Kant felsefesinden türetmek *Sanki Felsefesi*'nin sağlam bir zemine sahip olması demektir. Bu amaçla Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi*, *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, *Pratik Usun Eleştirisi* ve *Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din* isimli eserlerini dikkate alarak kendi sistemi için düşünsel temeller oluşturur.

Vaihinger'in kullandığı çerçeveye bağlı kalınarak bu çalışmada, Kant'ın eserlerine tek tek değinilip felsefesindeki kurgusal yönler belirlenecek ve görüşlerinin *Sanki Felsefesi* için nasıl temel olabileceği gösterilmeye çalışılacaktır. Vaihinger ve *Sanki Felsefesi* ile ilgili yapılan bu ilk çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve konu ile ilgilenenler için bir rehber olacağını ümit ediyoruz.

Kantçı Temeller

Vaihinger ilk olarak Kant'ın *Transendental Diyalektik* isimli çalışması üzerine yoğunlaşır. Kant'ın bu eserini incelediğinde onun kendi hipotezinden oldukça farklı, sezgisel kurgular ve salt idealar olarak tanımlanabilecek 'rasyonel kavramlar' kullandığına dikkat çeker. Kant'ın hipotezleri genelde, gerçekte verili olan şey ile bağlantılı oldukları için açıklayıcı bir özelliğe sahiptir. Ancak burada, verilen ampirik olgular dizisinde bir kırılma veya bozulma olduğunda, varsayımdan ibaret olan bazı olgular vasıtasıyla kırılma veya bozulmanın ortadan kaldırılabilmesi ve bu yapılırken de bilimsel olarak doğrulanmış bir hipotez oluşturulabileceği düşünülür. Dolayısıyla burada açıkça kurgulara işaret edildiği söylenebilir. Ayrıca bununla birlikte, Kant'ın düşüncesinde bir öz olarak ruh ve özellikle kişisel Tanrı kavramları

6 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, viii.

7 İ. S. Narski, "Richard Avenarius ve Ernst Mach'tan 'İkinci Pozitivizm'", *Bilim ve Düşünce Kitap Dizisi 3: Pozitivizm içinde*, (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2006), 112.

gibi rasyonel kavramlar kullanılır. Bu kavramlar deneysel olgular aralığında yer almaz ve sadece deneysel saha içinde aklın sistematik kullanımının düzenleyici prensipleri olarak hizmet ederler. Herhangi bir nesnellik taşımayan bu kavramlar salt idealardır. Yani, onlar sezgisel kavramlardır. Kant'ın kendisi 'Yüce bir Varlık'ın varlığı ve ruhun manevi birliği hakkında spesifik örnekler verir. Böyle rasyonel idealara gerçeklik atfetmek fiziksel olana dair açıklamalarda yardım eder. İnsan sadece böyle hipotezler vasıtasıyla mümkün deneyimlerin şartları ve fenomenlerin bilinen kuralları ile ilgili ipuçlarına ya da verilere ulaşabilir. Dolayısıyla esasında bu tarz hipotezlerin aslında tam bir karşıtlığa sahip olmadığı ve onların aslında sezgisel birtakım kurgulara işaret ettiği söylenebilir.

Kant'ın görüşlerine önyargısız bir şekilde yaklaşıldığı sürece eserlerinde yer alan 'transandantal rasyonel' kavramların sadece idealar olduğu ve hiçbir nesnellığe sahip olmadıkları ifade edilebilir.⁸

Bir nosyon bir kavramdan daha fazlasıdır. Bir nosyonun nesnesi, eğer tecrübede verilebiliyorsa, o entellektüel bir nosyon (notio intellectualis)'dur. Eğer tecrübede verilemiyorsa da aklî bir nosyon (notio rationis) veya idea olarak adlandırılır. Böylece bir nosyon herhangi bir deneyimde verilmediği ve herhangi bir deneyime karşılık gelmediği sürece bir ideadır.⁹

Fakat bu sebepten dolayı önemsiz ve değersiz değildirler. Onlar insani becerilerin kullanım kriterleri olarak akla hizmet edebilirler ve bilişe nesnel bir yapı kazandırmaktan ziyade daha gelişmiş bir rehberlik sunabilirler. Vaihinger'e göre bu kavramlar sezgisel kurgulardır. Sezgisel kurgular vasıtasıyla görünür hale gelen akıl için *Arı Usun Eleştirisi*'ndeki Arı Usun Antinomileri başlığına bakılmalı ve bunlar analiz edilmelidir. Nitekim Kant, *Arı Usun Eleştirisi*'nde sezgisel kurguları salt aklın kurucu değil fakat düzenleyici prensipleri olarak isimlendirir. Onların deneyim alanının ya içinde ya da dışında nesnel bilginin imkânını vermediklerini fakat deneyim alanı içinde izlenecek yolu belirten hayali noktalar sağlamak sureti ile anlayışın kuralları olarak hizmet ettiklerini savunur. Kant daha sonra ideaları bu anlamda hayali/düşsel nokta (*focus imaginarius*)* olarak adlandırır.

Buna göre ileri sürüyorum ki, aşkınsal ideaların hiçbir zaman oluşturucu bir kullanımı yoktur; çünkü eğer olsaydı, eğer belli nesnel kavramlarını verdikleri düşünülseydi, bunlar böyle anlaşıldıklarında salt yalancı ussal kavramlar olurdu. Buna karşı, ideaların

8 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 272.

9 I. Kant, *Lectures on Logic*, translated and edited by J. Michael Young. (Printed in the United States of America: Cambridge University Press, 1992), 350.

* H. Vaihinger, felsefesinde hayali/düşsel nokta ifadesi yerine transandantal yanılığ ifadesini kullanır.

eşsiz ve vazgeçilmeyecek denli zorunlu bir düzenleyici kullanımı vardır, eş deyişle, anlağı belirli bir hedefe yöneltmek-bir hedef ki orada anlağın tüm kurallarının yön çizgileri bir noktaya yakınsaşır. Bu noktanın salt bir idea (focus imaginarius) olmasına, e.d. anlak kavramlarının edimsel olarak ondan çıkmadığı ve bütünüyle olanaklı deneyimin sınırlarının dışında yatan bir nokta olmasına karşın, gene de bu kavramlara en büyük uzamın yanı sıra en büyük birliğin de verilmesine hizmet eder.¹⁰

Kant'a göre bizim için asla tamamlanamayacak olan bir araştırmada bahsi geçen ideaları takip ederek hem iç hem de dış fenomenlerin koşullarına, sanki bunlar kendi içlerinde sonsuz bir dizi oluşturuyormuş gibi sıkı sıkıya bağlı kalmak zorunluluğuna sahibiz.¹¹ Dolayısıyla kurallara bağlı kaldığımız sürece herhangi bir çıkarım ya da tümdengelim faaliyeti sırasında sanki sonsuzmuş gibi düşündüğümüz diziler içinde fenomenlerin açıklamalarının nasıl yapılacağını da görmüş oluruz. Bu durum, mutlak bağlantı prensiplerinin sadece nesnel bir ifade değil aynı zamanda aklın spekülative kullanımındaki bir bağlantı kuralı sayesinde gerçekleşir. Burada yani, aklın kendisinin pratik prensiplerin belirleyici bir nedeni olarak ele alındığı durumlarda sanki önümüzde duyuların nesnesi değil de fenomenlerin arasında olmayan ama onların dışındaki şartların bulunduğu ve gerçekten bir başlangıca sahipmiş gibi düşünülen şeyle ilgili koşullu dizilerin bulunduğu yer olan saf aklın bir nesnesi varmış gibi hareket edilmelidir.¹² Vaihinger bunu yine *Arı Usun Eleştirisi* eserinde geçen bir örnekle desteklemeye çalışır. Kant'ın bu örneğine göre; bir insanın toplumda karışıklık yaratabilecek bir yalan söylemesi, bu kişinin bozuk eğitimi, kötü arkadaşları ... gibi birçok nedene bağlı kalınarak açıklanabilse de bu kişi yine de kınanacaktır. Bu kınama bir akıl yasası üzerine temellenir çünkü akıl esasında insan davranışını bahsi geçen tüm fenomenal koşullardan bağımsız olarak (bütünüyle özgür bir şekilde) belirleyebilen ve belirlemesi gereken bir nedendir.¹³ Vaihinger bu örnekten yola çıkarak, bir insanın herhangi bir eylemini yargılamada psikolojik koşulların göz ardı edilebileceğini, ampirik koşulların tamamıyla bir kenara bırakılabileceğini, hiç gerçekleşmemiş koşulların ya da eylemin kendisinin tamamen koşulsuz düşünülebileceğini veya eylemi gerçekleştirenin etki dizisini yaratanmış gibi düşünülebileceğini ifade eder. Ancak buna rağmen nesnel olarak böyle olamayacağını, çünkü bunun insan psikolojisinin ken-

10 I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı. (İstanbul: İdea Yayınevi, 2019), 393 (A644/B672).

11 I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 405 (A672/B700).

12 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 274.

13 I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 352-353 (A555/B583).

disine göre işlemek zorunda olduğu duyum şemasına (duyu izlenimi-fikirler-istemli ya da dışavurumcu hareket) aykırı olacağını belirtir. Hatta bu noktada özgürlüğün gerçekliğinden bahsedilemeyeceğini ve bunun yani özgürlük varsayımının bir sezgisel kurgu olduğunu da özellikle vurgular.¹⁴

Ruhun özgürlüğünün kurgusu ruhun kendisinin kurgusuna uygun bir geçiş için hizmet eder. Vaihinger burada esasında Kant'ın kurgusal bakış açısının açıkça görüleceği kanaatindedir. O, Kant'ın bir konuşmasında *bizim ahlâkî çabamızın deneyimin nesnelere yönelik olsa bile, prensiplerinin daha yüksek bir kaynaktan, deneyimlerimizin ve hatta yaşamın sonsuzca ötesine uzanmış gibi yönlendirildiği ve davranışlarımızı yönettiğini* söylediğini ifade eder.¹⁵ Bu düşünce Vaihinger'e göre, doğal olarak maddeden yoksun bir ruh varsayımı temelinde mümkündür ve bu varsayım, Kant'ın kendisi içinde bir kurgudur. Bu kurgu Kant tartışmalarında çoğu zaman ruh kavramının doğası gereği Tanrı fikri ile birlikte ele alındığı ve Tanrı hakkında söylenebilecek ne varsa gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra ruh içinde söylenebilecek transandantal bir alana işaret eder.

Kant için bir şeyin akla nesne olarak verilmesi ile idea olarak verilmesi arasında belirgin ayrımlar vardır. Üstelik ikinci durumda hiçbir nesnesi olmayan ancak nesnelere dizgesel birlikleri ile analogiler yardımıyla ilişkilendirilebilecek dolaylı tasarımlar yapabilmemiz için yardım edebilecek bir şemanın varlığı gereklidir. Burada idea, kendi belirleyiciliği altında deneyim nesnesinin yapı ve bağlantılarının nasıl araştırılması gerektiğini gösterir. İdea oluşturucu olarak değil belki ama fenomenlerin çoklu bilgisinin dizgesel birliği için düzenleyici ilkeler olarak iş görür.¹⁶ Kant'ın bu ifadeleri Vaihinger için, ruh fenomenini açıklamak isteyen aklın sistematik birliğin ilkelerinden başka görüş alanı olmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla ruhun nitelikleri, ruh davranışın bütün belirlenimlerinde basit bir durumda var olmuş gibi düşünülerek düzenleyici prensiplerin bir şeması olarak ortaya çıkarılabilir. Ruh kurgusunun birliğine işaret edilen bu ifadelerden yola çıkarak benzer bütün şeylerin gerçek varlıklarımız gibi düşünüldüğü bir şema yardımı ile oluşturulabileceğine de dikkat çekilir. Bu anlamda ruh da Tanrı da başlangıçta sadece zihinde var olan idea olarak düşünülür.

Kant, çeşitli deneyimler ile ilgili olarak ortalama kurgulara işaret eder ve bu anlamda özellikle transandantal idealara dikkat çeker. Örneğin, düşünce ile anlaşılamayan, kavranamayan ama yine de düşüncenin işaret ettiği bir

14 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 274.

15 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 274.

16 I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 405 (A671/B699).

şey (*omnitudu realitatis*) olarak Tanrı ideası. Bu idea Kant'ın tüm gerçeklik kavramı ile ilgilidir. Yani akıl, bir fikri gerçeklikle donatmak için böyle bir varlığın ve onun doğruluğunun dogmatik kanıtlarına sahip olduğunu düşündüğü için bu idea sayesinde objektif olarak verilmiş bütün bu olgusalılığı ve kendisi bir 'şey' oluşturanı talep etmeden ya da bilmeden 'her ne ise o olan şey'lerin her bir belirleniminin temelini kurar.¹⁷ Bu, özel bir varlık olarak bir idealde fikrimizin çok yönlü karmaşıklığını toparlama ve anlama açısından saf hayal gücünün bir parçasıdır, tabi biz böyle bir hipotezin mümkünlüğünün yükünü üstlenemesek de. Akıl basit temel bir gerçeklikten ve üst gerçeklikten bütün şeylerin mümkünlüğünü nasıl anlaşılır kılar? Vaihinger'e göre, biz, bu hipotez ve ampirik tikelin tüm ampirik gerçekliğin bütünlüğüne olan bağımlılığını kişileştirmek vesilesiyle doğal bir illüzyona tabi oluruz. Yani esasında bahsi geçen böyle bir bağımlılık sadece ve sadece bizim varsayım ya da kabulümüzden ibarettir. Nitekim Kant da devam eden çözümlemelerde bu ideal gerçek varlığın sadece salt bir idea olduğunu açıkça ifade eder.¹⁸

Kant her ne kadar felsefesinin büyük bölümünü bu kavramlar üzerinden temellendirmeye çalışsa da genelde bu tarz kavramlar anlaşılmasız oldukları gerekçesi ile birçok düşünür tarafından dikkate alınmaz. Ancak yine Kant'ın da işaret ettiği gibi salt aklın idealinin böyle bir ideal olmadan yani aklın salt kendi yaratımları olmadan bir birlik inşa edebilmesi ya da bu birliği açıklayabilmesi mümkün değildir. Özetlemek gerekirse; Yüce Varlık ideali düzenleyici bir akıl ilkesinden başka bir şey ile ilgili değildir, doğadaki bütün bağlantıları sanki tamamen bir gereklilik ilkesinden oluşmuş gibi kabul etmeyle ilgilidir. Bu, mutlak gerekli bir varlık iddia etmek değildir. Bununla birlikte aynı zamanda, aşkın bir neden aracılığı ile kurucu olarak bu biçimsel prensipleri ve diğer her şeyi destekleyen temel gerçek olarak bu birliğin düşüncesini kendimize resmetmek zorunda oluşumuz kaçınılmazdır.¹⁹ Bu nedenle Kant özellikle Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük gibi kavramlar üzerinden ideaları açıklamaya çalışır. Ona göre bu idealar her ne kadar zihinsel dünyaya ait olsa da akıl tarafından yaratıldığı için yine akıl tarafından anlaşılabilir ve çözümlenebilirler.

Kant Salt Aklın İdealarının Düzenleyici Kullanımları ile ilgili bilgi verirken, idealardan mükemmel ve vazgeçilmez bir düzenleyici kullanıma sahip olarak bahseder. Yani, idealar anlayışı belirli bir amaca yönlendiren ve ardından bütün kuralların bir noktada birleştiği bir şeydirler. Ve bu noktaların

17 I. Kant, *Anı Usun Eleştirisi*, 364 (A580/B608).

18 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 275-276.

19 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 277.

sadece bir idea olmasına rağmen, mümkün deneyimin sınırları dışında oldukları için gerçekliğin merkezinde olmasalar da rasyonel kavramların elde edilmesine hizmet ettikleri üzerinde durur.

En yüksek varlık öyleyse usun yalnızca kurgul kullanımı için salt bir ideal olarak, ama eksiksiz bir ideal olarak ve bütün bir insan bilgisini tamamlayan ve taçlandıran bir kavram olarak kalır ki, nesnel olgusallığı bu yolda hiçbir biçimde tanıtlamasa da *çürütülmesi de olanaksızdır; ...*²⁰

Vaihinger'e göre Kant, sadece aptalca yanılgı, aldatmaca ve böylece de değersiz hatta zararlı olabilen idealar ile iyi ve kullanışlı amaçlara sahip olan ve doğru kurguların işaretlerini ayıran ideaları özellikle ayırır. Düşüncelerin yaratımları her zaman vardır ve var olmaya devam edecektir. Dolayısıyla böylesi bir ayrıma gitmek önemli ve değerlidir. İdealar her ne kadar düşüncelerin yaratımları olarak tanımsız olsalar bile onların en azından bazı nesnel geçerliliklere sahip olacakları açıktır. Örneğin, üstün akıl kavramı salt bir ideadır, onun nesnel gerçekliği aslında o bir nesneye işaret etse de oluşturulamaz. O genelde en büyük rasyonel birliğin gereksinimlerine uygun olarak düzenlenmiş bir şeyin kavramının bir planı ya da taslağıdır ve aklımızın ampirik kullanımındaki en büyük birliği sürdürme amacına hizmet eden bir şemadır. Burada bu ideaların kendilerine özgü nesnel gerçekliği oluşur, onlar belirli gerçekliklere sahip olsalar da yalnızca sezgisel ve pratiktirler.²¹ Ancak Kant'ın metinlerine dikkatle bakıldığında bazı yazılarında rasyonel bir kavramın nesnel gerçekliği ifadesinin görelisezgisel-pratik olanın aksine mutlak teorik olarak kullanıldığı dikkat çeker. Metinlerindeki bu farka rağmen Kant, yine de ideaların nesnel gerçeklikleri anlayışını devam ettirir. Bu anlamda idea daima parlaklığını korur. İnsan, bir Yüce Varlık'ın ideası üzerine mutlak nesnel geçerlilik atfedemez olmasına rağmen yine de akıl yoluyla doğanın incelenmesinin düzenleyici prensibi olması sebebiyle bu ideanın kullanımında Yüce Varlık'ı doğrular. Tanrı'nın bu şekilde kullanımı ya da onun ideasının kozmik birliği, bunların her ikisi de kullanımı mümkün ve arzu edilendir ve bu kullanımlarda ideanın doğruluğunun onayına sahip olunabilir. İdeanın bütün bu nitelikleri ve faydasına rağmen, gerçek ve tanımlanmış nesnel olarak tanınmalarına izin verilmez, daha doğrusu bunlar bilinemezdirler. Bu nedenle onlar gerçek bir varlık olarak düşünülemez ya da onların gerçekten var oldukları kabul edilemez. Temel bir prensip olarak da ifade edilemezler. Onların gerçekliği ancak ve ancak doğanın tüm bilgisinin sistematik birliğinin düzenleyici bir

20 I. Kant, Arı Usun Eleştirisi, 391 (A642/B670).

21 H. Vaihinger, The Philosophy of As If, 279.

şeması olarak kabul edilebilir. Yani, onlar gerçek şeylerin kendisi değil gerçek şeylerin benzerleridirler. Onlara çıkarım ya da dedüksiyon yardımı ile ulaşılır. Bu düşünce varlıkları bundan fazla hiçbir şekilde bilinemez, çünkü onlar bir hayaldir, tasarımdır ve onlar fenomenlerin tamamındaki, yani kendi aralarındaki ilişkiye sahipmiş *gibi* düşünülebilir.²²

Özetle, deneyimin nesnelere ile analogik bir ilişki kurularak Sonsuz/İlahi bir Varlık'a ulaşabiliriz. Ancak sadece ideal bir nesne ya da belirli bir antropomorfizme izin vererek sadece düzenleyici bir prensip olarak iş gören bir idea olarak ulaşabiliriz. Bu varlık, idrak/akıl analogisi üzerine düşünülmüştür. Fakat o, ideadaki basit bir varlıktır ve bu anlamda çıkarımlar yaparak bir son, bir amaç olarak İlahi İradeden düzenlemelere ulaşabiliriz. Sadece sistematik olarak bağlanmış fenomenlere bakarak nedensel belirlenim analogisi üzerinden böyle bir Varlık'ın İdeasını işaret edebiliriz. Sistemik birliğin düzenleyici kuralları, doğayı ebediyen sonsuz bir çeşitlilik kombinasyonu içinde bulunan sistematik ve uygun bir birlikmiş *gibi* kabul eder ve bu kabul göre anlamlandırır. Kant'ın bu bakışı, tüm kurguların karakteristiklerinde, dikkatleri birliğe işaret eden bir noktaya çeker. Bu sayede transandantal metodoloji ile sağlam temellendirmeler ortaya konulur. Vaihinger'e göre, burada idealar açıkça sezgisel kurgular olarak gösterilir ve net bir biçimde hipotezlerden ayrılırlar. Ampirik fenomenler ile bağlantıları içinde gösterilebilen nesnelere varsayımları olurlar ve bölük pörçük deneyimlerimizin daha doğrusu gerçek olduğu varsayılan nesnelere tamamlanmasına ve açıklanmasına hizmet ederler. Ancak buna rağmen ideaların nesneliği olmayan rasyonel kavramlar olduğu ve sadece belirli yönlerden aklımıza rehberlik edebilecekleri asla unutulmamalıdır. Onlar, haklılandırılmamış ve meşru olmayan rasyonel idealar olarak, duyuların yardımı olmadan nesnesini algılaya yetisine sahip anlayışın bir kurgusu olarak haklılandırılmış varsayımlardır. Dolayısıyla gerçek bir şeyin değil gerçek üstü bilinçliliğin sayesinde gerçek üstü bir şeyin varsayılması ile ilgili yani, sezgisel kurgular oldukları ve salt metodolojik bir kurgu olarak karakterize edilebilecekleri unutulmamalıdır.²³

Vaihinger, Kant'ın kavrayışın birliğinden (*the unity of apperception*) düşündüğümüz özün basit doğasına (*the simple nature of our thinking substance*) doğru çıkarım yapılması ile ilgili görüşleri üzerinde durur. Vaihinger'e göre, bu çıkarım *nesnedeki basitlik* ile *soyutlamadaki basitliği* karıştırdığımız gerçeğinden doğan bir yanılgı ortaya çıkarır. Çıkarımdaki sonuç esasında bir varsayımdır, yanılgı bu varsayımın gerçek olarak kabul edilmesi ile ilgi-

22 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 280-281.

23 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 282-283.

lidir. Örneğin, hareket eden bir cisme etki eden bir kuvvetin var olduğunu düşünmek basit bir fikirdir ki bu, cismin hareketinden çıkarılabilir. Burada cismin hacmi ne olursa olsun belli bir noktaya etkiyen kuvvet ister az ister çok olsun sadece tek bir noktadan ibaret gibi düşünebilir. Ancak tüm bu düşünceler hareket eden bir cisim olduğunda mümkündür. Eğer cisim hareket etmiyor ise o basit bir özden başka bir şey olarak düşünülemez. Burada Kant için esas olan, matematiksel fiziğin iyi bilinen bir kurgusu olarak bahsedebileceğimiz *bir cisme etki eden kuvvetin bir noktada izole** olarak düşünülmesidir. Noktasal kuvvet ya da izole nokta dediğimiz şeyler sadece birer kurgu olsalar da bilimsel anlamda en temel varsayımlardır ve şeyler ile ilgili bilgilerin oluşturulması için özel bir değere sahiplerdir. Bundan dolayıdır ki bu örnek, Kant'ın basit bir analogi kurarak kendi sistemini üzerine kuracağı kurguların özünü geliştirebileceği bir zemin olarak düşünülebilir. Nitekim Kant da tıpkı bu örnekte olduğu gibi basit bir ruh özü ya da devamında özgürlük, ölümsüzlük, amaçlar krallığı gibi kavramlardaki pratik uygulamalardan yola çıkarak ve bir takım temel metodolojik kurgulara başvurarak düşüncesini şekillendirir.²⁴

Vaihinger, Kant'ın ahlâk sistemindeki kavramların çoğunun rasyonel varlıkların mistik yönleri ile içinde yaşadıkları duyulur dünyaya ait ve bu dünya tarafından belirlenen yanları arasında bir bağlantı kurmak üzere, duyulur dünyada gerçek bir etkiye sahip metodolojik bir idea olarak yaratıldığını belirtir. Ona göre Kant felsefesinde bu idea, *sadece rasyonel varlıkların tüm eylemlerinin, tüm bireysel iradeleri kendi altında ve içinde kavrayan Yüce bir İrade'den doğmuş gibi düşünüldüğü özel bir kurgu vasıtasıyla mümkün kılınan bir ideadır. Aynı zamanda ahlâkî amaçlar için faydalı bir sezgisel kurgu olarak aklın pratik ve gerekli ideasıdır. Liyakati ve mutluluğu dengeleyen böyle Yüce bir İrade'nin ideası En Yüksek İyi idealidir. En son ve en yüksek idea yani Tanrı ideası ile özdeş olan ya da En Yüksek İyi olarak tek bir Varlık kavramı da bütün kurguların idealidir. İdea aracılığı ile duyulur dünya ahlâkî bir dünyaya dönüştürülür ve böyle bir dünya kendi ödülünü üreten bir ahlâk sistemi ve ahlâk ile orantılı olan mutluluk vasıtasıyla oluşturulan bir bütün içinde hüküm sürer. Kant'ın burada ifade ettiği dünya Amaçlar Krallığı'dır. Ancak, Kant ahlâkın yasalarını Yüce Varlık kavramından çıkaramayacağımız; bunun hayali ya da hatta küstahça olacağı, sadece gerçek nedenle ilgili bir problem olduğunda Tanrı kavramından ahlâkî yasaları çı-*

* İzole nokta: X bir topolojik uzay $X \subset A$ ve $x \in A$ olsun. x noktasının $N \cap A = \{x\}$ olacak şekilde bir N komşuluğu varsa x noktasına A kümesinin bir ayrık yada izole noktası denir. Yani, daha açık bir şekilde matematikte küme ile kesişen tek nokta olarak ifade edilir. Bkz: <https://studylibtr.com/doc/556122/topoloji> (Erişim Tarihi: 14.06.2021).

24 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 284.

karsayabileceğimiz noktasında ısrar eder. Böylece bununla birlikte, sadece kurgusal bir kavram üzerinden değerlendirmeler yapılabileceğini ve gerçekten hiçbir şeyin çıkarsanamayacağını vurgular. Bir hipotezden belirli koşullar altında bir şey çıkarılabilir, fakat bir kurgudan hiçbir şey çıkarılamaz.* Sonuç olarak Kant için de faydalı ve kullanışlı hatta gerekli ve vazgeçilmez bir ideanın yine de sadece bir idea yani kurgu olduğu açıkça ortaya çıkar.²⁵

Kant, salt kuramsal kabuller üzerinden yapılan açıklamaların eğer kabul edilselerdi gerçeğe dayalı açıklamalardan daha fazla olacağını ifade eder. Çünkü ona göre, salt bir hipotez olarak bile olsa varsayılan bir şeyin en azından özelliklerine göre ama yalnızca varoluşunu kurgulayabilecek kadar bilinmesi gerekir. Bu durum bir ideanın sağladığı kılavuzluk yardımıyla ussal etkinliklerin geliştirilmesi üzerindeki öznel etki sayesinde gelişen inanç ile desteklendiğinde daha da geniş sınırlara yayılır.²⁶ Kant'ın bu ifadeleri Vaihinger tarafından, *hipotez ismi teorik olarak doğru kabul edilen bir şeye ve-rildiğinde, hipotez varsayarken haklılandırılan bir şey olur ve bu yapılırsa gerçekte ilgisi olmayan iddiaların ortaya atılabilmesi söz konusu olur şeklinde anlaşılır. Ayrıca yine aynı metinle ilgili olarak inanç denilen şeyin kurgular gibi kavramlar olarak bir idea vasıtasıyla üstlendiği rehberliğe dikkat çeker. Bu anlamda inancın gerçek olmayan ve olamayacak olan bir şeyi var kabul etme varsayımına eşdeğer olacağını, hatta sadece Kant için değil dinlerin tarihine bakıldığında inanç denilen şeyin bilinçli bir kurgular dünyasına ait olduğunun görülebileceğine işaret eder.²⁷*

Vaihinger, Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi* isimli eserinde görüşlerini ortaya koymak adına sağlam adımlar attığını ve birçok görüşünün *Sanki Felsefesi* için temel oluşturabileceğini özellikle vurgular. Ancak Kant'ın *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena* isimli eserine geçtiğinde bir problem ile karşılaşır ve Kant'a tutarlı olmadığı eleştirisini yöneltir. Nitekim Vaihinger'e göre Kant felsefesi pek çok noktada kendisi ile çelişmektedir ve daha önce yanlış dediğimiz şeye dönüşmektedir. Örneğin, *Arı Usun Eleştirisi* isimli eserde Tanrı kavramının sadece idea olarak sunumuna izin verir; tek bir özgün ya da ilk varlığın idraki sadece kurgusaldır sadece bir ideadır. *Prolegomena*'da ise bu sezgisel kurgu sadece Kant için değil okuyucusu içinde gerekli bir hipotez olarak gelişir. Böylece o gerçek olarak kabul edilen bu özgün/ilk varlığın dünya ile ilişkisi içinde nasıl temsil edile-

* Bu konuya Vaihinger'in kendisi de değinir ve kurgu ile hipotezin aynı şey olmadığından özellikle bahseder. Bkz: H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 266-270.

25 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 286.

26 I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 475-476 (A823/B851).

27 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 286.

ceğini yani ne ölçüde insan yüklemeleri ile donatılmış (insanın onu nasıl tanımlayacağı, hangi yüklemeler ile ifade edeceği ile ilgili -o sanki var, o sanki adil, o sanki ezeli...) olduğunu soruşturmayla ilgilenir. *Arı Usun Eleştirisi*'nde en azından Tanrı'nın varlığı ve nitelikleri kurgusaldı. Şimdi Prolegomena'da Tanrı'nın varlığı biraz tereddütle bile olsa apaçık kabul edilir iken kurgusal karakter yalnızca öznelitelere eklenir. Vaihinger, *Prolegomena*'da Kant'ın ifadelerine dikkat çeker ve Kant'ın sembolik antropomorfizm olarak işaret ettiği şey üzerinden düşüncelerini değerlendirir.

Bizim güçsüz kavramlarımıza uygun düşen dile getiriş şu olur: biz dünyayı, varoluşu ve iç belirlenimi sanki en yüksek bir varlıktan kaynaklanıyormuş gibi düşünüyoruz, ...²⁸

Akıl en yüce bir varlığın (pratik açıdan da düşünülür bir dünyanın) idesine yönelmek gerekliliğini duyar. Bunu yaparken de amacı, bu sırf anlama yetisi varlığı konusunda, dolayısıyla duyular dünyasının dışında bir şey belirlemek değil; yalnızca bu dünya içindeki kendi kullanımına olanaklı en büyük (hem teorik hem de pratik) birliğin ilkelerine göre yön vermek, bunun için de bu ilkelerin, bütün bu bağlantılılığın nedeni olarak bağımsız bir akılla ilgilerinden yararlanmaktır. Bunu yaparken aklın, kendisi için bir varlık uydurması gerekmez; ama duyular dünyasının dışında yalnızca saf anlama yetisinin düşündüğü bir şeyin zorunlu olarak bulunması gerektiğinden, akıl bunu ancak bu şekilde, yalnızca analogi yoluyla da olsa, belirlemek zorundadır.²⁹

Vaihinger'e göre buradan, insanın sanki Yüce Bir Anlayış ya da İradenin eseriymiş gibi dünyaya bakılması gerektiği söylendiğinde, aslında gerçekte saat ve saatçi, gemi ve gemici, alay ve komutan arasındaki ilişkiden daha fazlasının kastedilmediği bir ilişkiden bahsedilir. Dolayısıyla benzer bir şekilde Tanrı ve insan arasındaki analogi yardımı ile de bir ilişki kurulabilir. Özellikle Hristiyanlıkta Tanrı'ya baba denilmesi gibi. Yani, basit bir şekilde o öyleymiş gibi düşünülür ve konuşulur.³⁰

Arı Usun Eleştirisi ve *Prolegomena*'dan sonra Vaihinger *Ahlâk Metafiziği'nin Temellendirilmesi* isimli esere odaklanır. Burada özellikle özgürlük kavramının iradenin otonomisini açıklamak üzere anahtar bir kavram olması dolayısıyla bu kavram üzerine yoğunlaşır.

... ancak ve ancak özgürlük idesi altında eylemde bulunabilen her varlık, tam

28 I. Kant, *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. Ioanna Kuçuradi - Yusuf Örnek. (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi: 3, 2002), 114.

29 I. Kant, *Prolegomena*, 116.

30 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 288.

bundan dolayı, pratik açıdan gerçekten özgürdür; yani özgürlüğe koparıl-mazcasına bağlı bütün yasalar —istememesinin kendi başına da özgür olduğu teorik Felsefede geçerli olacak şekilde gösterilmişçesine—, onun için de ge-çerlidir. Şimdi, istemesi olan her akıl sahibi varlığa, zorunlu olarak, yalnızca onun altında eylemde bulunduğu özgürlük idesini yüklememiz gerektiğini ileri sürüyorum. Çünkü böyle bir varlıkta biz, pratik olan, yani nesnelere ba-kımından nedenselliğe sahip olan bir akıl düşünüyoruz. Şimdi, yargılarında başka özgürlüğü teorik bakımdan da kanıtlamak zorunda kalmayayım diye, onu akıl sahibi varlıklarca herhangi bir şeyden yöneltilmeyi kabul eden bir akıl düşünmek olanaksızdır; çünkü bu durumda özne, yağı gücünün belir-lenmesini aklına değil, dürtülerine yüklerdi. Akıl, ilkelerinin yapıcısı olarak, kendini yabancı etkilemelerden bağımsız görmelidir; dolayısıyla o, pratik akıl ya da akıl sahibi bir varlığın istemesi olarak, kendisi tarafından özgür olarak görülmelidir; yani böyle bir varlığın istemesi, ancak özgürlük idesi altında ona özgü bir isteme olabilir, şundan dolayı da pratik bakımdan bü-tün akıl sahibi varlıklara yüklenmelidir.³¹

Vaihinger Kant'ın bahsi geçen ifadelerini, ayrılmaz bir şekilde özgürlüğe bağlı olan tüm yasaların sanki insan iradesinin hem kendi içinde hem de te-orik felsefede geçerli bir şekilde özgür ilan edilmesini gerektirdiği şekilde yorumlar. Bu sayede bir iradeye sahip olan her bir rasyonel varlığın tek ba-şına gerçekleştirdiği eylemin erdeminde ya da değerinde özgürlük ideasına sahip olması gerektiği de açıkça söylenebilir. Ayrıca özgürlük idesi altında eyleyen her birey için özgür olma durumu söz konusu olduğu için rasyonel her bir varlığın özgürlük idesini varsayabileceği sonucuna da ulaşılır. Aslın-da bu çıkarımlara rağmen Kant'ın bu pasajında özgürlüğü gerçek olmayan bir idea olarak açık ve kesin bir dille ilan ettiği söylenebilir. Nitekim bu pa-saj açıkça şunu ifade etmektedir; özgürlük bütün rasyonel varlıkların irade-sinin bir niteliği olarak varsayılmalıdır. Varsaymak burada olarak bakmak, atamak, atfetmek ve kısaca hayal etmek, düşünmek ile eşdeğerdir. Buradan yola çıkıldığında Vaihinger'e göre, özgürlüğün gerçek herhangi bir şey gibi ispat edilemez ancak zorunlu olarak varsayılabilir olduğu sonucuna ulaşılır. Varsaymak ifadesi bir hipoteze işaret etmez iken bir kurguya işaret eder. Yine de bu kurgu *bizim kendimizi fail nedenlerin düzeninde özgür olarak var-saymamızı ve kendimize irade özgürlüğü atfetmemizi sağlar*. İnsan kendisini özgür olarak kabul ettiğinde, apiriori fail neden olarak kendini düşünür ve burada akledilebilen dünyanın ya da anlaşılır dünyanın bir parçası ve ortağı, dolayısıyla idrak eden/zeki olduğuyla ilgili bir bakış açısını benimser. Diğer

31 I. Kant, Ahlâk Metafizikinin Temellendirilmesi, çev. Ioanna Kuçuradi. (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi: 4, 2002), 66-67.

taraftan Kant, böyle şeylerin dünyasında hiçbir şey bilmediğimizi söylemeyi sürdürür. Kant, kendinde şeylerin dünyasının idrak/zekâyı içerdiğini söylediği noktada sadece daha önce ifade ettiği sembolik antropomorfizm görülür. Şeylerin dünyası idrak/zekâdan oluşuyormuş gibi kabul edilir ve insan da kendisini bu idrak/zekâ dünyasının üyesiymiş gibi düşünür.³²

Akıl sahibi varlık kendini düşünce varlığı olarak, anlama yetisinin dünyasına ait sayar ve sırf buna ait etkide bulunan bir neden olarak nedenselliğine isteme der. Diğer yandan o, ... duyular dünyasının bir parçası olarak kendisinin bilincindedir. Demek ki, sırf anlama yetisi dünyasının bir üyesi olarak benim bütün eylemlerim, saf istemenin özerklik ilkesine tamamen uygun olurdu; saf duyular dünyasının bir parçası olarak ise, eylemlerimin arzuların ve eğilimlerin doğal yasasına, dolayısıyla doğanın yaderkliğine tamamen uygun sayılması gerekecekti. Oysa anlama yetisinin dünyası duyular dünyasının temelini, dolayısıyla yasalarını da içerdiğinden, bundan dolayı da (tamamen anlama yetisi dünyasına ait olan) istemem bakımından doğrudan doğruya yasa koyucu olduğundan ve böyle düşünülmesi gerektiğinden; ben düşünce varlığı olarak kendimi —diğer yandan duyular dünyasına ait bir varlık olarak bilsem bile— ilkinin yasasına, yani özgürlük idesinde o dünyanın yasasını içeren aklın yasasına, bundan dolayı da istemenin özerkliğine bağlı bileceğim: bunun sonucu olarak da, anlama yetisi dünyasının yasaları benim için buyruklar olarak, bu ilkeye uygun eylemler ise ödevler olarak görülmelidir.³³

Kant'ın yukarıdaki ifadeleri Vaihinger tarafından yorumlandığında özgürlük ideasından yola çıkılarak ondan ayrılmaz bir şekilde otonomi kavramına ve buradan da rasyonel varlıkların bütün eylemlerinin temelinde olan genel ahlâkî prensiplere ulaşılabileceği sonucuna ulaşılır. Bu özetle şu anlama gelir; özgürlük ideası diğer idealar gibidir, yani salt bir idea bir sezgisel kurgudur. Dolayısıyla özgürlük üzerinden türetilen otonomi de bir ideadır, ahlâkın genel kuralları da bir ideadır, idealar sadece ideadır ve bütün ahlâk sonuç olarak idea ya da kurgular üzerine temellenir. Bundan da öte özgürlük ideası eğer beni akledilen bir dünyanın üyesi yapıyor ise, özgürlük sadece bir idea olduğu için akledilir dünya da sadece bir idea olacaktır. Bir idea olsa da akledilir dünya ideası daima moral kurallar içerisinde yaşayan bizlerin farkında olduğu mutlak amaçların evrensel bir krallığının muhteşem ideali olarak faydalı ve kullanışlıdır.³⁴

32 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 289-290.

33 I. Kant, *Ahlâk Metafizikinin Temellendirilmesi*, 72.

34 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 291.

Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi isimli eserde geçen ve özellikle insan davranışını şekillendiren kurallar ile ilgili ifadeler de yine Vaihinger tarafından tuhaf kurgular olarak değerlendirilir. Tuhaftırlar, çünkü *her rasyonel insan varlığı tüm zamanlar için kendi davranışlarının kuralları açısından amaçların evrensel krallığının kanun koyucu bir üyesi olarak eylemelidir*³⁵ ve *senin davranışlarının kuralları aynı zamanda bütün rasyonel varlıkların genel kanunlarına hizmet ediyormuş gibi eyle*³⁶ ilkeleri Kant'ın eylemler için belirlediği temel prensipler olsa da bunların insanlığın büyük çoğunluğu için bile geçerli kanunlar olmadığı açıkça bilinir. Ancak, doğa kanunlarının amaçlar krallığı ile uyumlu olması gerektiği için her bir insan *davranış kuralları doğanın evrensel kanunlarıymış gibi eylemelidir* ilkesine sadık bir şekilde eylemeyi tercih etmelidir.³⁷ Dolayısıyla hem bu ilkeler hem de amaçlar krallığı salt bir idea ya da kurgu olarak değerlendirilebilir. Bu kavramlar yani herhangi bir gerçekliği olmayan kavramlar sezgisel kurgulardır, bakış açılarıdır, bir yaklaşım biçimidirler ve biz şeyleri sanki öyleymişler gibi kabul ederiz. Fakat temsilin bu biçiminin kurgusal doğasının bu farkındalığının aksine rasyonel bir varlık olarak insan onun eylemlerinin kurallarını bu kurgulara göre düzenler.

Vaihinger bu eserde ilk olarak kutsallık ideası üzerine eğilir. Eserde kutsallık ideası pratik bir idea olarak tanıtılır,³⁸ her şeye/i yeten/bilen zekâda özgür irade, hiçbir davranış kuralına sahip olmayan aynı zamanda nesnel yasaları olmayan olarak temsil edilir. İradenin kutsallığı, bir arketip (Kant için sadece akıl aracılığı ile kavrayabileceğimiz şeyleri temsil eder) olarak hizmet etmesi gereken pratik bir idea yani kurgusal bir ideadır. Kant'ın bu çalışmasında sıkça, şeylerin anlaşılır düzeni ya da duyular üstü doğa olarak adlandırılan şeyler dogmatik bir formda ifade edilirler. Buna ilaveten Pratik Usun İlkeleri ile ilgili çıkarımsal ifadeler de yine Vaihinger'in dikkatini çeker. Örneğin, otonominin yasası ahlâkî yasadır ve duyular üstü doğanın ve anlaşılır dünyanın bu temel yasası duyular dünyasındaki varlıklar ile desteklenmelidir. Çünkü o iradenin belirlenmiş temeli olarak ideanın mümkün etkisini devam ettirir. Aslında ahlâkî yasalar bizi ideada saf aklın olduğu doğaya taşır. Eğer bizi uygun fiziksel yetiler ile desteklerse en yüksek iyiyi üretecektir. Bu idea bizim kendi sıradan gözlemlerimiz yoluyla düzenlenen irademizin belirlenimleri için oluşturulan bir tür modeldir.³⁹ Vaihinger'e göre buradan yola çıkılarak insan pratik akıl tarafından test edildiğinde, da-

35 I. Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 51.

36 I. Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 53.

37 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 293.

38 I. Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, çev. Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı. (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi: 2, 1999), 140, 149, 279, 282.

39 I. Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, 49-50.

ima yasalılığının doğanın evrensel bir yasası olarak nasıl geçerli olacağını görmeye çalışacağı ve akıl aracılığıyla davranışlarının tüm özel kuralları ile şeylerin doğal düzenini ortaya çıkarmak zorundaymış gibi bir bilince sahip olacağı söylenebilir. Böylece bu sadece ampirik olarak verilmiş değil aynı zamanda duyular üstü doğanın ideası haline gelir. Yani insan sahip olduğu iradesi yoluyla ve bu irade idea ile belirlendiği kadarıyla duyular üstü bir doğa yaratır. Başka bir ifade ile pratik akıl kendi nesnelere yaratır, iyiliğin krallığı ideanın değeri ve düşünülmesi yoluyla yine bir idea olarak yaratılır. Sonuç olarak, insan şeyleri anlamlandırmak için daima kurgular yaratmak ve buna göre eylemek zorundadır.

Kant'ın *Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din* isimli eseri Vaihinger'in *Sanki Felsefesi* için önemli materyaller sunan bir başka eserdir. Burada iyinin kötü ilkeyle ilişkisi, birbirinden bağımsız olarak var olan iki etkin nedenin ilişkisi olarak düşünülür, ki bu düşünme biçimi esasında iradenin daha açık bir hale getirilişi ile ilgilidir. Ayrıca Kant ahlâkî iyinin ahlâkî kötüden ayrılmış oluşunun, sadece cennetin yeryüzünden ayrılmış oluşunun değil cennetin cehennemden de ayrılmış oluşunun Hristiyan ahlâkının karakteristik özelliği olduğunu ve bunun da figüratif olsa da felsefi açıdan doğru anlamda kullanıldığını belirtir. Cehennem ve şeytan dini ifade biçimi olarak iyinin karşısındaki kötüyü temsil eden ve Kant'ın da onayladığı uygun kurgulardır. Ahlâkî mükemmellik ideali, zihnin ahlâkî tavrının arketipi olarak var olduğu sürece iyi prensipleri temsil edecek kişileştirilmiş ideaların da örneklerine rastlayabiliriz. Örneğin, temsil ilişkisine karşılık gelecek bir elçi/havari bilinçli ve kasıtlı olarak kabul edilebilir. Üstelik böyle bir kabul için ampirik bir örneğe ihtiyaç yoktur, çünkü her insanın ahlâkî yasaya göre kendi kişiliğini böyle bir ideayı tesis edebilecek şekilde inşa etmesi gerektiği için bu örnek zaten zihnimizde mevcuttur. Onun cennetten geldiği, Tanrı'nın Oğlu olduğu ve böylece uygun dini bir kurgu olduğu ifade edilebilir. Bu Tanrı'nın Oğluna olan pratik inancında insan, Tanrı'nın gözünde iyiliği bulmayı umut edebilir. Pratik inancı aslında sadece faydalı dini bir kavram olarak ve insanlığın arketipi ile özümsemesi olarak bu ideanın tanımını içerir ve bu ideanın pratik geçerliliğine sahip bir inanç, ahlâkî bir değere sahiptir.⁴⁰ İdea baştan sona kendi gerçekliğine sahip olsa da onun gerçekliği sadece geçerliliğin gerçekliğine sahiptir. Ondaki gerçeklik ya da daha açık ifade ile ampirik gerçeklik varoluşsal bir gerçeklik değildir. Bu daha önce bahsedilen ve diğer eserlerde geçen Tanrı, ölümsüzlük ve özgürlük ideaları içinde geçerlidir. İdeaların tümü için koşulsuz varoluştan ziyade koşulsuz bir değer söz konusudur.⁴¹

40 I. Kant, *Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din*, çev. Suat Başar Çağlan. (Konya: Literatürk Yayınları, 2017), 80-82.

41 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 296-297.

Kant için bu ve benzer ideaların varlığını tanımak zorunda olduğumuz gerçeği ve bunu da insani yöntemlerle, yani mutlak anlamda böyle olduğunu iddia etmesek de ahlâkî ve duyular üstü varlıkları kavrayabilmemiz için bizi doğal dünya ile bir analogi kurmaya iten başarma çabası insan aklının bir sınırlandırmasıdır. İnsan aklı ancak onsuz asla yapamayacağı analoginin şematizmi yardımı ile bu sınırın ötesine uzanabilir. Ahlâkî ve dini alanda uzandığı gibi. Yalnız burada, Kant için olduğu kadar Vaihinger için de dikkat edilmesi gereken temel bir husus söz konusudur; nesneleştirme şemasına aktarım yapılırken ya da daha açık bir şekilde analogi şeması oluştururken kurgu olan şeyin bir dogmaya dönüştürülmemesine dikkat edilmelidir. Yani 'sanki' (*as if*) öyle olduğunu düşündüğümüz şey bir nesneye ya da bir açıklamaya/temele dönüşmemelidir. Hiçbir idea bir dogma olarak ilan edilmez. İdealar üzerinden faydaya dayalı birtakım çıkarımlar yapılabilse de idea sadece pratik aklın kendi yöntemleri ile ulaştığı duyular üstü kavramlarının kullanımında elde ettiği bir prensiptir. Bundan dolayıdır ki, kurgular genelde insan aklının anlama ve anlamlandırma sürecinde faydalı olsalar da onların bir dogmaya dönüşümü zararlıdır. Bütün kurgusal yapıları teorik olarak doğru kabul etmek ya da nesnel olarak değerlendirmek yanlıştır. Bu kurgular bir seraptır, ancak yine de gerekli olan kavram ve ifadelerin en uygun biçimlidir ve bu anlamda öznel bir değere sahiptirler.⁴²

Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din isimli eserinin ileri bölümlerinde kurgunun önemi ile ilgili olarak ilginç ifadeler rastlanır. Aslen yeryüzündeki tüm mülkün sahibi olarak yaratılan insanın Tanrı'nın amirliğini kabul etmeyip aniden düşüşü⁴³ ya da işletim yasaları insanlar için tamamıyla bilimez ve akıl ile asla uzlaşamayacak olan mucizelerin varlığı⁴⁴ gibi ifadeler bunlardan sadece birkaçıdır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere bu ifadeler aklın açıklanması zor ama yine de reddedilemeyecek bir tür ahlâkî içgüdüye kendini adapte ederek ulaştığı idealardır. Başka bir ifade ile kabul edilmesi ya da açıklanması zor olsa da bu kurgular insanlar için muhafaza edilmelidir. Nitekim gerçek din dediğimiz şeyde en nihayetinde böyle kurgular vasıtasıyla ayakta durur. Ahlâkî kapasitemiz doğayı etik ilkelere göre yöneten yüce bir nedeni düşünerek dünyayı anlamlandırma eğilimine sahiptir. Zeki bir kozmik nedenin son amacı ile uyum içinde olabilmek gereklidir. Böylece akıl kendisi için bir Tanrı tasarlar.

Kant *Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din* isimli eserinde insan aklında nesnel gerçeklik üzerine temellendirilmiş Değerin Krallığı olarak da Tanrı'nın

42 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 297-298.

43 I. Kant, *Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din*, 101.

44 I. Kant, *Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din*, 110.

Krallığı ideasını tanıtır. Bu idea, diğerleri gibi sadece insan aklının içinde kendi nesnel temellerine sahip olsa da Tanrı ve ölümsüzlük idealarına atf yapan ya da bu ideaların da içinde yer aldığı kapsamlı bir idea olarak nesnel gerçekliği tüm netlikle açıklayan bir idea olarak açıklanır. Bu nesnel gerçeklik teorik olarak kanıtlanmış ya da varsayılmış Sonsuz Bir Varlık ile ilgili değildir. İdeaların mutlak manada objektif gerçekliği olmasa da onlar pratik olarak insan aklında, ahlâkî normlarda, değerlerde, kurgularda kendi içsel varoluşlarını içerir.⁴⁵ Sonuç olarak Kant'ın felsefesinde böyle bir 'şey' gerçekte var mıdır? sorusuna cevap verebilsek de veremesek de epistemik olarak değil belki ama inancımız açısından daima o şey varmış gibi davranmalıyız. Başka bir deyişle bir şey'e inanmak o şey sanki varmış gibi kabul etmek ve onun kurallarına göre eylemek demektir.

Sonuç

İnsanlar 'şey'leri anlama ve açıklama çabaları gereği hep bir neden arayışı içinde olmuşlardır. Bu nedenle Antiklerin 'hiçbir şeyin yoktan var olmayacağı (nihil ex nihilo fit)' ve 'bir şeyi bilmek onu nedenleri ile bilmektir' ilkellerinden yola çıkarak şeyler ve nedenleri üzerine temellendirmeler yapmaya çalışmışlardır.⁴⁶ Başlangıç noktası duyumlar olan insan düşüncesi kozmik dünyanın bir parçasıdır ve amaçlı organik bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, nesnel gerçekliğe doğrudan bir erişimi olmadığı için insan, duyum dünyasından hareket ederek kendisinden bağımsız işliyor gibi görünen dünya ile iletişim kurabilmek ya da onu anlayabilmek adına pratik adımlar atarak yine duyuuları yardımı ile sonucu görmeye çalışır.⁴⁷ Bunu yaparken duyumlar yanında bazen de keyfi olarak ama pratik açıdan yararlı bir takım varsayım ya da kurgulara başvurur. İnsanlık tarihinin düşünsel gelişimi söz konusu olduğunda değişim ve ilerleyebilmeyi mümkün kılan bu nedenle de her daim ihtiyaç duyulan sayısızca varsayım ya da kurgular ile karşılaşılabilir. Üstelik bu kurgular sadece aklın sınırlarını aşan ve epistemolojik açıdan insanı zorlayan metafizik ile ilgili de değildir. Modern bilimin doğuşu ile birlikte ortaya konulan bilimsel önermeler bile zaman zaman bu tarz kurgular üzerine temellenir.

Alman filozoflarından Vaihinger, insanın daima irrasyonel dünya içinde barış halinde yaşamak için hayal ürünü ve gerçek dışı olanı istekli bir şekilde sanki gerçekmiş gibi kabul etme eğiliminde olduğuna dikkat çeker.⁴⁸

45 H. Vaihinger, *The Philosophy of As If*, 300.

46 İrmak Güngör, 'Neden Kavramı ve Nedensellik İlkesi' *Metafizik: Kavram ve Problemleri ile Varlık Felsefesi* içinde, ed. A. Kadir Çüçen (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2018), 293.

47 K. Podnieks, "Philosophy of Modeling in the 1870s: A Tribute to Hans Vaihinger", *Baltic Journal of Modern Computing*; Riga Vol. 9, Iss. 1, (2021): 67-110. DOI:10.22364/bjmc.2021.9.1.05.

48 Bahtınur Mönü, *Josiah Royce'un Metafiziği* (Yayınlanmış Doktora Tezi), (İstanbul: Kriter Yayınları, 2019), 74.

Bu eğilim düşünce tarihi içinde yaygın olarak örneklendirilebilecek olsa da kurguların yapısına ilk defa değinen ve bu amaçla 'Sanki Felsefe'si isimli bir eser kaleme alan ilk kişi Vaihinger'dir. O, insanların hatalı birtakım deneyimlerden yola çıkarak hakikati bulup bulamayacakları sorunu üzerinden hareket ederek hem eylemleri için ilkeler oluşturmak hem de görünüşleri açıklamak adına kendi iradelerini kullanarak sanki rasyonel temelleri varmış gibi bir takım teorik, pratik ve dini kurgular yarattığını kabul eder. Ancak burada önemli olan şey bu kurguların ontolojik varoluşları değil değeridir. Nitekim fayda temelinde sağladıkları kolaylık ve kullanışlı oluşlarına rağmen kurguları doğrulayabilmek mümkün değildir. Dolayısıyla onların varlığını ya da doğruluğunu tartışmak yerine bir hayal oldukları unutulmadan pratik yararları üzerinde durulmalıdır.

Vaihinger sağlam bir temel üzerine bina ederek ortaya koymak ve değerlendirmek istediği kurguları Kant felsefesinden yola çıkarak detaylandırır. Bilindiği üzere Kant epistemolojisinde bilgi dediğimiz şeyin basit bir şekilde deney ve akıl iş birliği ile oluşabileceğini, bu ortaklığa dayanmayan ürünlerin ise bilgi niteliği taşımayacağı noktasında ısrar eder. Ancak bilgi değeri taşımasa da insan zihninde her daim bulunan ve onu meşgul eden birtakım sorunlar olduğu da bir gerçektir. İşte Kant bilgi sınırları dışında kalan ve antagonizm içeren bu sorunları temellendirmek, açıklamak ve meşru kılmak adına sıkça kurgulara başvurmuştur. Kant felsefesini Vaihinger için özel kılan da tam bu niteliğidir. Çünkü Kant zaman zaman başvurduğu kurguların bir serap olduğunu kabul etse de zaman zaman onların sanki bir gerçekliğe sahipmiş gibi değerlendirilmesine neden olacak ifadeler kullanır. Bu durum Vaihinger için Kant felsefesinin en tartışmalı yönüdür. Buradan hareketle Vaihinger'in kendi düşüncesini temellendirmek dışında Kant felsefesine derinden eleştiriler yönelttiği de söylenebilir.

Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi*, *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, *Pratik Usun Eleştirisi*, *Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din* eserlerinde yer alan her kurgusal ifade tek tek Vaihinger tarafından incelenir ve Kant'ın felsefesinde de açıkça örneklendirilebileceği üzere insanoğlunun karşılaştığı her tür probleme çözüm üretmek adına sık sık kurgular yarattığı ve sonra da bunlara inandığı sonucuna ulaşılır. Bu sonuç, Vaihinger için oldukça önemlidir. Çünkü böylece görüşlerini Kant gibi büyük bir düşünürün felsefesi üzerine temellendirerek insan düşüncesi ve buna paralel ilerleyen insan yaşamının kurgusal boyutunu gözler önüne sermiştir.

Öz

Bu çalışmanın amacı, 'nasıl oluyor da düşünürken tahrif edilmiş bir gerçekliği kullanırsak da pratik sonuç hala doğru oluyor?' sorusunu açıklamaya çalışan 'Sanki Felsefesi'nin Kantçı temellerini Vaihinger'in belirlediği çerçeveye sadık kalınarak göstermektir. Vaihinger *Sanki Felsefesi (The Philosophy of As If)* isimli eserinde mitlerin, dini inançların ve hatta bilimsel kavramların bir kurgu olduğunu ve insanoğlunun hakikat arayışında sık sık kurgulara başvurduğunu savunur. Hem bu düşünceyi örneklendirmek hem de kurguların yapısını anlaşılır kılmak için de Kant felsefesinden faydalanır. Kant'ın da sıkça başvurduğu kurgular ontolojik ya da teorik herhangi bir gerçekliğe sahip olmasalar da Kant'ın felsefesinde olduğu gibi 'şey'leri anlamak için gereklidirler.

Anahtar Kelimeler: H. Vaihinger, I. Kant, Kurgu, İdea, Sanki/-Mış gibi.

Abstract

Kantian Foundations of The Philosophy of As If

The aim of this study is to show the Kantian foundations of "As If Philosophy", which tries to explain the question "How is it that we use a distorted reality while thinking, but still the practical result is correct?" by sticking to the framework determined by Vaihinger. In *The Philosophy Of As If*, Vaihinger argues that myths, religious beliefs and even scientific concepts are fictions and that human beings often resort to fictions in their search for truth. He makes use of Kant's philosophy both to exemplify this idea and to make understandable the structure of the fictions. Although the fictions that Kant frequently refers to do not have any ontological or theoretical reality, they are necessary to understand 'things' as in Kant's philosophy.

Keywords: H. Vaihinger, I. Kant, Fiction, Idea, As If.

Kaynakça

- Güngör, İrmak. 'Neden Kavramı ve Nedensellik İlkesi' Metafizik: Kavram ve Problemleri ile Varlık Felsefesi içinde, ed. A. Kadir Çüçen, 290-306. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2018.
- Kant, I. Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev. Ioanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi: 4, 2002.
- Kant, I. Arı Usun Eleştirisi, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2019.
- Kant, I. Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena, çev. Ioanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi: 3, 2002.
- Kant, I. Lectures on Logic, translated and edited by J. Michael Young, Printed in the United States of America: Cambridge University Press, 1992.
- Kant, I. Pratik Usun Eleştirisi, çev. Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi: 2, 1999.
- Kant, I. Saf Aklın Sınırları Dahilinde Din, çev. Suat Başar Çağlan, Konya: Literatürk Yayınları, 2017.
- İ. S., Narski. "Richard Avenarius ve Ernst Mach'tan 'İkinci Pozitivizm'," Bilim ve Düşünce Kitap Dizisi 3: Pozitivizm içinde, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2006.
- Mayer, Frederick. Yirminci Asırda Felsefe, çev. Vahap Mutal, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Möngü, Bahtinur. Josiah Royce'un Metafiziği (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul: Kriter Yayınları, 2019.
- Podnieks, K. "Philosophy of Modeling in the 1870s: A Tribute to Hans Vaihinger", Baltic Journal of Modern Computing; Riga Vol. 9, Iss. 1, (2021): 67- 110. DOI:10.22364/bjmc.2021.9.1.05.
- Vaihinger, H. The Philosophy of 'As If': a System of the Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind (Second Edition), translated by C. K. Ogden, London: Kegan Paul and Co., Ltd.; New York: Harcourt, Brace and Co., Inc., 1935.
- <https://studylibr.com/doc/556122/topoloji> (Erişim Tarihi: 14.06.2021).